
ZAPISKI
MISCELLANEOUS

RAZMIŠLJANJE O BRDIH
NA OBEH STRANEH MEJE

Inga Miklavčič-Brezigar

293

(Bi etnologija lahko sodelovala pri načrtovanju
prihodnosti?)

Z razmišljanjem o Brdih na obeh straneh meje, kolikor jih poznam z raziskovalnega dela z zamejskim mladinskim raziskovalnim taborom v Števerjanu, vási v italijanskem delu Brd, ter iz opazovanja življenja v slovenskem delu Brd, bi pravzaprav želela načeti vprašanje, kako naj etnologija sodeluje v procesih načrtovanja prihodnjega razvoja bodisi kraja, območja ali, če hočemo, tudi države ali naroda. Ambiciozna želja, vendar menim, da je načrtovanje prihodnosti, načrtovanje razvoja, ki naj vodi k višji kvaliteti življenja, preveč resna stvar, da bi ga lahko z mirno vestjo prepustili le politiki - poleg raznih drugih tehničnih in humanističnih ved, ki se tega že zavedajo, bi svoje mesto, po mojem mnenju, morala dobiti tudi etnologija. Posebna kvaliteta, ki etnologijo usposablja za to nalogo, je širina pogleda, s katero poskuša zajeti vse prvine človekovega življenja in jih povezati v kulturno podobo določenega območja in določene človeške skupnosti. Tako povezuje raziskovanje materialne kulture (od gospodarstva do vseh drugih materialnih dobrin, ki jih človek potrebuje oziroma želi, da bi si zagotovil človeka vredno življenje, pa mu včasih uspe ali pa tudi ne), socialne kulture (medčloveških odnosov, ki naj bi nam zagotavljali prijetno življenje v komunikaciji s soljudmi, pa nam tudi včasih uspe ali pa ne) in duhovne kulture (ki naj bi človeka notranje bogatila in mu dajala globji smisel življenja). Ta širina je pogosto obremenjujoča in vodi v površnost, zato je v etnologiji povsem razumljiva težnja k specializaciji. Vendar bi rada ponovno opozorila na večni problem razmerja dreves in gozda, na nevarnost, da zaradi posameznih dreves ne vidimo gozda in narobe. V vsesplošni specializaciji moderne dobe nujno potrebujemo tudi širino, zavestno tvegajoč tudi napake, nekako tako, kot potrebujemo splošnega zdravnika, ki naj bi poznal človeka ne le po njegovem telesnem stanju, pač pa tudi po njegovih medčloveških odnosih, po njegovem duševnem stanju.

Kako torej ob zgledu Brd preizkusiti možnosti etnoloških spoznanj ob opazovanju načina življenja (s tem, da bi morali ob tem zapisana mnenja še empirično dokazati)?

Brda so geografsko in kulturno določljiva pokrajina mehkega gričevja ob Gorici in Novi Gorici, ki se razprostira med rekama Sočo in Idrijo, med furlanskim svetom na jugozahodu in slovanskim na severovzhodu. Državna meja je nekoč strnjeno ozemlje ločila na italijanski del na območju Pevme in Števerjana in na večinski slovenski del s središčem na Dobrovem. Za italijanski del Brd je to pomenilo veliko gospodarsko izgubo zaradi izgube kmečkega zaledja, njegov obmejni značaj pa je tudi omejeval obnovitvena in razvojna vlaganja. Slovenski del je tedaj izgubil svojo naravno povezavo z Gorico in Krminom, oba dela pa sta se po drugi svetovni vojni razvijala nekako vsak po svoje, ne le zaradi državne meje, pač pa tudi zaradi vpliva različnih političnih režimov.

294 Zanimivo pa je, da se je ohranil podoben videz Brd na obeh straneh državne meje: kulturna krajina s številnimi vinogradi. Sicer opažamo, da so na italijanski strani številni vinogradi urejeni v skorajda industrijskem slogu, z betonskimi oporniki za trte namesto kolov, da je standard arhitekture na italijanski strani za spoznanje višji, da so ceste tam boljše ter gradovi obnovljeni in urejeni, vendar pa je opremljenost tako bivalnih kot gospodarskih stavb na približno enaki ravni in prav tako opremljenost kmetij s kmetijskimi stroji ter splošni standard ljudi, ki ga lahko merimo npr. z vsakdanjo nošo, prehrano in prevoznimi sredstvi. Vsakdanja noša se tudi v slovenskem delu Brd zgleduje po italijanskem stilu, prehrana je kombinacija tradicionalne kuhinje in italijanskih vplivov, avtomobili so sicer pri nas nekoliko slabši in starejši, vendar še vedno dovolj dobri in neredko ima družina po dva ali več avtomobilov.

Razvoj je torej vsaj na zunaj pripeljal do istih ali vsaj močno podobnih rezultatov. V čem pa so razlike in podobnosti obeh načinov življenja?

Po drugi svetovni vojni so slovenski kmetje na italijanski strani Brd ostali v kolonski odvisnosti od veleposestnikov s plemiškimi naslovi ali brez njih. Razočaranje preprostih kmetov, ki so se med drugo svetovno vojno borili tudi za spremembo tu še ohranjenih fevdalnih odnosov, lahko primerjamo z razočaranjem preprostih kmetov na slovenski strani. Ti so se prav tako borili tudi za lastništvo nad polji in vinogradi, ki so jih vzeli nekdanjim posestnikom, "izkoriščevalcem", pa so bili prisiljeni včlanjevati se v komunistične kmetijske zadruge. Oboji so ostali nesvobodni. Boj za ustrežnejše socialne odnose pa se je pod različnima režimoma nadaljeval. Podobno pot je pod različnima režimoma ubiralo tudi gospodarstvo. Kmečke žene z italijanske strani so tako kot med obema vojnama še v petdesetih in šestdesetih letih nosile na prodaj v bližnji mesti Gorico in Krmin sadje in zelenjavo, mleko in jajca, le da so sedaj košare, "kaštele", "cajne" ali "dzeje", naložile na voz z volovsko vprego, ki ga je mož zapeljal v mesto. Pa tudi žene iz slovenskega dela Brd so naložile košare s sadjem na vozove, možje so jih odpeljali na železniško postajo v Plave, naložili v vagon in z njimi so se Brijke odpeljale prodajat v Bohinj, na Bled, na Jesenice. Modernejše so že imele kolesa za prevoz košar na krajše razdalje. Oboji pa so trpeli v odvisnosti: italijanski kmetje zaradi obvezne oddaje dela pridelka (npr. vsega grozdja, zase so dobili slabše vino ali "prešanino" ali pa le "pitjot" iz tropin, do 40 odstotkov sadja, ki ga je določil oskrbnik) posestniku, slovenski kmetja pa zaradi obvezne oddaje dela pridelka po nižjih cenah kmetijski zadrugi.

Razvoj gospodarstva in modernizacija kmetijstva sta pod obema režimoma potekala nezadržno in podobno po svoji poti. Svobodni kmetje, ki so si kljub kolonatu na italijanski strani ohranili neodvisnost (zanimivo je, da je bil v

Števerjanu med obema vojnama "velik kmet" že tisti, ki je sploh lahko obdržal svojo kmetijo neodvisno), in tisti, ki so se na slovenski strani uspešno upirali pritiskom, naj stopijo v zadrugo, so prvi začeli kupovati sodobne kmetijske stroje, modernizacija kmetijstva pa se je razmahnila ob koncu šestdesetih let in v sedemdesetih letih. Kmetje na italijanski strani meje so se leta 1968 osvobodili kolonskega razmerja, na slovenski strani pa je osvoboditev v psihološkem smislu prineslo ekonomsko osamosvajanje z redno zaposlitvijo in stalnim dohodkom, ki je ob dodatnem kmetijskem dohodku omogočal napredek.

Zaposlovali so se, seveda, tudi kmetje na italijanski strani, razlike v politiki nadaljnega razvoja območja na eni in drugi strani državne meje, na katere bi želela opozoriti, pa so se pokazale ob koncu šestdesetih let in v sedemdesetih letih. Že od leta 1965 dalje se je italijanski del Brd usmeril v vinogradništvo. Kmetje so dobivali ugodna državna posojila tako za modernizacijo kmetije in razvoj vinogradništva kot tudi za odkup zemlje v procesu dekolonizacije. V Števerjanu je večina nekdanjih kolonov odkupila zemljo, neodvisni kmetje pa so zemljo še dokupovali. K razvoju vinogradništva sta prispevali določitev "vinske ceste", ki je npr. v občini Dolenje pospešila nastanek številnih gostinskih obratov in turističnih kmetij, in pridobitev zaščitne znamke D.O.C. (d'origine controlata) za vina s kontroliranim poreklom, ki pomeni dodatno spodbudo za pridobivanje kvalitetnih vin. Razvoj načina življenja na podeželju na italijanski strani Brd je tako potekal na treh ravneh:

295

1. Ohranjena in obnovljena so bila posestva veleposestnikov, od katerih lahko kot primer postavimo znani Formentinijev grad v Števerjanu, ki ga je lastnik uredil v restavracijo in hotel visoke kategorije, zraven sta znana vinska klet grofa Formentinija in vinogradniški muzej; kompleks je pomemben kot center stacionarnega (ne le prehodnega) turizma, kombiniran s proizvodnjo in prodajo lokalnih vin visoke kvalitete, ki tako posredno zagotavljajo prodor v svet vsem števerjanskim vinom.

2. Podjetni kmetje so se usmerili v monokulturno vinogradništvo in razvijajo družinske kmetije s polnilnicami sortnih vin ter lastno distribucijo; celotna proizvodnja ostaja v okviru družine, dodatne delavce pa zaposlujejo le sezonsko; na kmetiji sta zagotovljena zaposlitev in zaslužek tudi za naslednike, ki se že od malih nog usposabljaajo za podjetniško usmerjeno delo na družinski kmetiji;

3. Velik del srednjih in malih kmetov kombinira kmečko delo z zaposlitvijo v bližnjem mestu; združeni so v zadrugo, ki skrbi za predelavo grozdja in kontrolo zorenja ter za stekleničenje pa tudi distribucijo vina, kolikor ga ne porabijo za svoje potrebe; kmetije niso le monokulturno vinogradniško usmerjene, živa je še tudi živinoreja.

Na slovenski strani je kombinacija različnih vplivov družbenega sistema onemogočila ali zavrla pobude, ki bi omogočale večji razvoj območja, pač glede na njegove danosti:

1. Družbena lastnina in nadzor nad nekdanjimi posestvi veleposestnikov sta onemogočila uspešno obnavljanje številnih gradov in veleposestniških arhitekturnih kompleksov v Brdih, ki so tako učinkovali kot rana v sicer kultivirani pokrajini ter odsevali neko splošno indiferentnost in kulturno zanemarjenost območja. Namesto obnove teh objektov in njihovega razvoja v centre turizma v Brdih je sistem "nikogaršnje" lastnine nad temi, sicer spomeniško zaščitnimi

objekti povzročil bodisi propadanje ali neustrezno rabo (za skladišča, hleve, stanovanja). Naj za primer omenim le grad Dobrovo, ki ga je naši družbi uspelo obnoviti šele leta 1991, medtem ko je prej desetletja razpadal, kompleks starega in novega gradu Vipolže s parkom, izmed katerih je stari grad še vedno v razsulu (v njem ima depoje Goriški muzej), novi pa je, po mojem mnenju, nefunkcionalno izrabljen za družbena stanovanja - celoten kompleks z urejenim parkom pa bi bil lahko turistični center podobne kvalitete, kot je sicer privatni, Formentinijev grad v Števerjanu.

2. Posamezni veliki kmetje, ki so še pod prejšnjim režimom želeli razvijati svojo individualnost in podjetniško miselnost tudi v kmetijstvu, so se le z velikimi težavami in tudi z velikim naporom prebijali iz okvira združništva in kolektivistične miselnosti socialistične družbe. Šele ob sprostitvi režimskih okov od konca osemdesetih let dalje so začeli uspešneje poslovati, razvijati in prodajati domača vina in jih distribuirati pod svojim imenom z lastno nalepko ter v nekaj primerih tudi razvijati kmečki turizem.

3. Velika večina briških kmetov je bila povezana v sklopu kmetijske zadruge; organiziranost vinogradništva v "družbeni" kmečki zadrugi in industrijsko zasnovani vinski kleti na Dobrovem pa je povzročala številna negotovanja briških kmetov, ki jih je omejeval monopol obeh podjetij pri odkupu grozdja in vina po bistveno nižjih cenah, kot bi jih lahko ustvarjal prosti trg.

Večina srednjih in malih briških kmetov tako na italijanski kot na slovenski strani kombinira zaposlitev s kmetijo. Toda medtem ko na italijanski specifični delovni čas (bodisi deljen ali kako drugače prilagojen) onemogoča čezmernost pri kmečkih delih, omogoča razporeditev delovnega časa v slovenskih tovarnah in podjetjih kombinacijo zaposlitve v tovarni in rednega dela na kmetiji, ki, po mojem mnenju, izčrpa človeka. Delovni čas od zgodnjih jutranjih ur (začetek dela ob šestih ali sedmih zjutraj, s potjo do Anhovega ali Nove Gorice) do zgodnjih popoldanskih (do dveh ali treh popoldne) povzroča nadaljevanje dela na kmetiji do trde teme. Poleti se delo ne ustavi do devetih ali desetih zvečer. Lahko bi sklepali, da Brice na naši strani meje k čezmernemu delu priganja težnja po materialnih dobrinah, in mogoče je pri posameznikih to tudi res. Vendar iz mojega opazovanja in pogovorov z ljudmi lahko sklepam, da človeka ne žene pohlep, pač pa je to utečen način življenja celotne skupnosti, življenjski tempo, ki se mu vsi podzavestno podreajo. Normalno oziroma obvezujoče je in je bilo v preteklosti še toliko bolj, da je človek zaposlen, zato ker je le zaposlitev zagotavljala socialno varnost in mirno starost s pokojnino. Normalno je tudi, da so ženske zaposlene, saj tudi tako pojmujejo enakopravnost. Kljub zahtevnosti in utrudljivosti gospodinskega dela le-to ni cenjeno, ker pač ni plačano. Sama kmetija pa tudi priganja k delu, saj "zemlja zahteva svoje" in kmet, ki bi svojo zemljo pustil zanemarjeno, zato da bi si privoščil npr. počitnice, prosti čas itd., bi po vsej verjetnosti izgubil ugled v soseski.

Izredna delavnost omogoča Bricem, da pri razvoju svojega območja dohitvajo italijanski del Brd. V zadnjem času so k temu seveda pripomogle tudi tako imenovane "italijanske penzije" - dohodek, ki ga starejši ljudje dobivajo za svoje delo in vojaške obveznosti, ki so jih odslužili pod Italijo. Ko opazujemo način življenja na obeh straneh meje, vidimo na italijanski strani večjo lagodnost, umirjenost, polja in vinogradi so obdelani, vendar s stroji to poteka nekako lažje; čeprav tudi tam delajo kmetje od jutra do večera, se zdi, da le niso tako obremenjeni z delom kot ljudje na naši strani; opazimo lahko praznično vzdušje

ob nedeljah in na italijanski strani ob nedeljah ne bomo videli domačinov pri zidanju hiše, kar je na slovenski strani skorajda običajno; naši ljudje si ob nedeljah ne privoščijo nedeljskega kosila v gostilni, pač pa dobimo tako po italijanskih kot po naših gostilnah "same Talijane". Ne, da bi si takega kosila ne mogli privoščiti, kratko malo ni v "navadi", da bi družina šla na nedeljski izlet in nedeljsko kosilo.

Če torej, na primer, vzamemo "nedeljski izlet s kosilom v gostilni" kot prvo nekega načina življenja, lahko posplošeno ugotovimo, da na italijanski strani meje obstaja, na naši pa ne.

Kaj lahko obstoj ali neobstoj neke kulturne prvine pomeni v širšem kontekstu družbenega življenja, kaj pomeni za medčloveške odnose, kaj pomeni za način življenja, pa je spet vprašanje, ki zahteva posebno obravnavo.

Etnologi lahko, poleg drugih strokovnjakov za načrtovanje strategije našega prihodnjega življenja, pripomoremo k temu, da se bomo zavedali številnih, mogoče na prvi pogled nepomembnih drobcev v zapletenem mozaiku našega življenja. Sociologi npr. že opozarjajo na preutrujenost slovenskega naroda. Vendar te preutrujenosti ne bomo odpravili, recimo, s tem, da bomo ženam omogočili ali jih bomo prisilili, da bodo ostajale doma, pri gospodinjskem delu. Prav tako se je ne bomo rešili z opozarjanjem, češ, naj se ljudje ne "ženejo za materialnimi dobrinami". Spremeniti moramo način življenja. To pa ni tako lahka naloga.

Ali smo etnologi pripravljeni razvijati tudi to plat naše vede?

To vprašanje pa sem si vseeno zastavila, ko sem primerjala način življenja ljudi v italijanskih in slovenskih Brdih, torej tudi v času, ki ga živimo in ko je pred Slovenci odgovorna naloga, kako bomo v bodoče usmerili svoje življenje.

Menim, da moramo razmišljati o etnologiji, ki bo lahko kot veda tudi s svojimi aplikativnimi raziskavami usmerjala družbeni razvoj. Menim, da je bila usmeritev v raziskovanje kompleksne problematike nakazana v teoretični podlagi raziskovanja načina življenja, kot ga je zastavil dr. Slavko Kremenšek. Le-ta je v prispevku o razvoju slovenske etnološke misli premik k raziskovanju širše kulturne problematike (in ne le posameznih kulturnih sestavin) pripisal dejstvu, da zanima etnologa predvsem odnos med človekom in kulturnim okoljem (v članku Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str.9-65). Razširitev zanimanja etnologije na kompleksno proučevanje načina življenja vseh družbenih skupin pozitivno ocenjuje tudi dr. Angelos Baš, ki v tem vidi nove možnosti etnologije (v članku O "ljudstvu" in "ljudskem" v slovenski etnologiji, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str.68-115). Vendar teoretične misli v praksi velikokrat niso učinkovite. Projekt Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje ni izpolnil vseh pričakovanj. Drugih projektov, ki bi v praksi preizkušali sodobne teoretične usmeritve, pa se etnologi ne lotevamo, zato mislim, da je zdaj etnologija v fazi, ko tega vprašanja ni primerno odpirati.

LITERATURA

- Tabor "Brda 88", Publikacija mladinskega raziskovalnega tabora "Brda 88", ki je deloval v Števerjanu, Gorica 1989.
- Noi e Collio - Mi in Brda*, publikacija srednjih šol "L. Perco" iz Ločnika in "I. Trinko" iz Gorice, Gorica 1990.